

GLÄSSER NORBERT

KONFLIKTUSOK ÉS LOJALITÁSOK HATÁRÁN EGY ÚJ IMPÉRIUMBAN. AZ ERDÉLYI ORTODOX IZRAELITA HITKÖZSÉGEK A BUDAPESTI ORTODOX SAJTÓBAN 1925–1944¹

A tanulmány az erdélyi és partiumi ortodox zsidóság új impériumhoz való viszonyának kulturális reprezentációit elemzi a budapesti ortodox izraelita sajtóban, különös tekintettel azokra a gyakorlatokra, amelyek átfogóbb diskurzusokba, reprezentációs rendszerekbe vonják be az elképzeléseket a földrajzi tájegységről.

Feischmidt Margit megállapítását alapul véve, miszerint „az Erdélyről szóló magyarországi társadalmi beszédben és a hozzá kapcsolódó performatív gyakorlatokban olyan szimbolikus térfoglalás megy végbe, amely által a nemzeti létezés autentikus formáit kötik Erdélyhez” (Feischmidt 2005: 7) a tanulmány azt vizsgálja, miként alkotta meg a két világháború közötti ortodox zsidó publicisztika az autentikus, tradicionális elcsatolt hitközségek diskurzusán keresztül a saját Erdély-képét. Forrásul a *Zsidó Újság/ Orthodox Zsidó Újság* híradásai, értelmezett erdélyi tudósítói levelei és szimbolikus politikai gesztusai szolgálnak.

1 A szerző az MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport (03 217) ösztöndíjas munkatársa.

ORTODOX INTÉZMÉNYRENDSZER, POLGÁRI ÉLETVILÁG

A fővárosi ortodox középosztályból érkező, szervezet-közeli hírlapíró elit egy sajátos budapesti ortodox életvilágot jelenített meg, és annak ortodoxiáról, zsidóságról, szervezeti és felekezeti ügyekről szóló olvasatait adta közre. A tanulmány a fővárosi ortodox szervezet-közeli hírlap modern jelenségekre adott válaszkísérleteit rekonstruálja és értelmezi. Ezek érvényessége ugyanakkor nem terjeszthető ki az ortodoxia egészére, csupán egy fővárosi modernizálódó életvilág szűk, véleményformálás szándékával fellépő szegmensére, az Orthodox Irodához közeli középosztálybeli ortodox értelmező közösségre (interszubjektivitásra²). A neológ³ és cionista intézmény-közeli fővárosi hírlapírói elit – interszubjektivitásuk okán – hasonlóképpen más-más életvilág megjelenítőiként szemlélendők.⁴

Az ortodox sajtó és az ortodox szervezet a modern polgári állam kereteinek kiépülésével jött létre. Az intézményi kiépülés szekuláris, történelmi események eredménye volt. Az ortodox intézményesülés állomásai is meghatározták a szimbolikus politika adaptálását. (Glässer 2014: 94–95.)

A felvilágosult abszolutizmusból és a zsidó felvilágosodás alap gondolatából kiindulva fogalmazódott meg a zsidó alattvaló hasznos polgárrá tételének és a judaizmus megreformálásának gondolata. A társadalomtörténet által vizsgált premodern-modern váltás keretében a hatalom a zsidó közösségekre (*communitas judeorum*) egyre kevésbé tekintett saját hagyományaira hagyott, kollektív felelősséggel bíró testületként, hanem a közösségi szankció lehetőségeinek korlátozásával tagjait egyénként, a közösséget pedig a kései felekezetiesedés jegyében hitközségként kezelte. Ez egyfelől a közösségi minták újraértelmezése előtt, másfelől az individuumra építő polgári öntudat előtt nyitotta meg az utat. Források vizsgálata során az ortodoxiát a hagyományos életvilág és a vallásos életvitel fenntartására irányuló jelenségként, ferzigeri értelemben közelítem meg.⁵ Az ortodox szervezethez közeli lap elitstratégiáit tekintve inkább beszélhetünk a modernitás jelenségeinek kezeléséről, mintsem teljes elutasításukról. Ha a modernitást folyamatként szemléljük, és egy adott korszakon belül a társadalmak – a vizsgált példa esetében a szervezethez tartozó különböző tradicionalitásra törekvő stratégiák szerint szerveződő életvilágok – vonatkozásában elfogadjuk a modernitások sokféleségét, akkor az ortodox szervezet egy olyan modern intézménynek tekinthető, amely elvben igen széles skálán mozgó tradicionalitásra törekvő stratégiáknak nyújthatott keretet a tágabb társadalom intézményeivel való érintkezésre és egyeztetésre.

2 Az értelmező közösség gondolata Közép-Európa különböző szociokulturális csoportjait vizsgálva Moritz Csákyknál és követőinél is megjelenik (Reichensperger 1999: 24–26). Az értelmezésben részt vevők közös ismeretanyagot, értelmezési tőkét hoznak létre, amelyből értelmezéseiket az adott szituáció társadalmi kereti között alakítják ki.

3 Mérsékelt reformot követő stratégia.

4 Esetünkben ilyen életvilágból fakadó interpretív közösséget a sajtó szerkesztői elitjei és az olvasók különböző csoportjai is alkothatnak, empirikusan vizsgálhatóvá viszont csak az előbbi válik. A forrásokra épülő történeti rekonstrukciót viszont nem tekinthetjük a vizsgált életvilággal egyenértékűnek.

5 Ferziger az orthodox stratégiákat egyrészt történeti folyamatokban, másrészt társadalmi és földrajzi meghatározottságukban szemléli, ugyanakkor viszonyítási pontként az ortodoxia önképében a nem-nyagoklók zsidó társadalomban elfoglalt szerepét helyezi előtérbe (lásd Ferziger 2005: 186–192).

A polgári öntudat pillére a világának középpontjában álló, azt formálni szándékozó egyén, akinek önmeghatározásában fontos helyet a politikai elköteleződés. A neológ és ortodox zsidóság középrétegekhez tartozó tagjai egyaránt a modern magyar asszimilatív nemzeteszme keretében tekintettek önmagukra, a magyar nemzet részeként. A modern nemzeteszme és a szimbolikus politika – eltérő stratégiák mentén – fontos elemét képezte a sajtódiskurzusoknak.

Erdélyről a két világháború közötti kialakított ortodox izraelita kép egyfelől a zsidó polgárosodásról, szimbolikus politikáról nyújt ismereteket, másrészt nem értelmezhető a magyar nemzeteszme átfogóbb tendenciái nélkül. A magyar értelmiségi és polgári réteg érdeklődése Erdély tájegységei felé a 19. század második felére tehető. Ez a magyar népi kultúrára, a természeti adottságokra és az épített örökségre terjedt ki, „mivel akkor épp itt vélték felfedezni a magyar nemzeti kultúra legősibb, legarchaikusabb és legsajátosabb elemeit” (Pozsony 2012: 667). A magyar polgári nemzeti közösségbe való betagozódás idején Erdély felértékelődése a magyar népi kultúra felfedezésébe, a „magyar nemzeti táj és nemzeti kultúra” szerkezetének kialakításába illeszkedett. A székely népi kultúra tárgyai ezáltal váltak 1867–1920 között az „összmagyar nemzeti azonosság-tudat sajátos jelképeivé és hordozóivá” (Pozsony 2012: 668). A polgári nemzetfelfogás a 19. században „a földrajzi értelemben vett haza (Hungária) képéből indult ki, amelyben több nemzetiség élt egymás mellett, egymással, sőt a Monarchiával sem feltétlenül ellenséges viszonyban. Ez a nemzet a modernizációval és az urbánus életforma következményeivel szemben is befogadóbb volt.” (Feischmidt 2005: 8.)

Az ortodox intézményrendszer, a modern nemzeteszmehez és államhoz való viszony a dualizmus idején alakult ki. A politikai, társadalmi és kulturális határok, valamint a magyar szimbolikus politika ortodox izraelita intézményi megjelenítése csak az ortodoxia időszakában keresztül érthető meg. Nem a hagyományokat kívánta a modern jelenségekhez igazítani. Saját életvilágából kiindulva a modern jelenségeket illesztette a hagyomány láncolatába. Ezek közül is csak azokat, amelyek összeegyeztethetőek voltak a vallási hagyománnyal és a közösség világról alkotott képével. A dualizmushoz viszonyítva a vizsgált időszak gyökeres változást jelentett, ami a nemzetkoncepció, a szimbolikus politika, és a nagy társadalmi diskurzusok szintjén is tapasztalhatóvá vált. 1920 az ortodoxia életében cezúrát jelentett: a jelentős múltú ortodox központok elvesztését, a magyarországi zsidóság több mint felét kitevő vidéki ortodoxia utódállamokhoz csatolását és az ortodoxia kisebbségbe kerülését a mérsékelt reformot képviselő neológiával szemben, valamint a fővonalbeli magyar nemzetkoncepció megváltozását. (Glässer–Zima 2011: 67, 69–70.)

Az Orthodox Központi Iroda 1925-ben újra induló magyar nyelvű sajtóját intenzíven foglalkoztatta az elcsatolt területek ortodox zsidóságának sorsa, azokat az új realitások keretei között ugyan, de szervesen összetartozó egységként kezelte (Glässer–Zima 2013: 214). A magyar szimbolikus politikában és nemzettudatban felértékelődött Erdély az ortodox zsidó önmeghatározás és vallási megújulás keretében a hagyományos vallásosság, a Tóra-hű élet fontos vidéke volt.

LOJALITÁSOK ÉS ATROCITÁSOK

Az első világháborút lezáró békék véglegessé tették az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlását. A kettős birodalom szétesése új helyzetet teremtett Közép-Európában. Míg a háború előtt szinte egész Közép-Európa egy nagyhatalom uralma alatt állt, a húszas évek elejére a dezintegrálódott Közép-Európa több egymással is rivalizáló kis állam halmazává változott.

A háborút követő átrendeződés a dinasztikus birodalmak mellett eltörölte a nemzetudat áttételes birodalmi válfaját is (Diószegi 1997: 284). A dinasztikához való lojalitást új kötődések váltották fel. A két világháború között a közös állam, birodalom iránti lojalitást felváltotta az utódállamok népeinek saját egyediségükbe vetett hite. Melynek keretében fontos szempont lett a népek önmegvalósítása saját népi államukban. Az önmegvalósítások általuk kitűzött célját Közép-Európa kis nemzetei leginkább csak egymással szemben érthették volna el. (Vö: Romsics G. 2010.) Közép-Európa népeinek megváltozott tudatállapota, új emlékezetek, illetve az új államok által megrendelt új történeti kánonok megalkotását igényelték.

A Romániához csatolt zsidóság, a magyarországi zsidósághoz hasonlatosan differenciált volt, mind társadalmilag, mind pedig irányzatilag. A cionista mozgalom, mely a korábban a zsidó társadalmon belül periférikus közösség volt, a világháborút követően jelentősen növelte befolyását. A cionista és a neológ stratégia közötti fontos ütközőpont a határon túli zsidó közösségek kérdése volt. Ezeken a területeken a cionisták zsidó nemzeti szerveződések hoztak létre. A magyarországi cionisták már 1918-ban azzal érveltek, hogy a nemzetiségi, később elcsatolt területeken, a zsidók az ottani többségi társadalomba fognak integrálódni. Ennek a magyar szempontból kedvezőtlen helyzetnek a kialakulását úgy lehetne megakadályozni, hogy ha a zsidók saját nemzetiségi szerveződések hoznának létre, így nem növelnék a magyarokkal szemben álló nemzetiségek számát. Ez a törekvés később az impérium váltás után az utódállamok kormányzatainál talált támogatásra. Az utódállamok vezetésének a célja az volt, hogy korábban a magyarok közé sorolt zsidó tömegek leválasztásával csökkentsék a magyarok számarányát az elcsatolt területeken. (Glässer–Zima 2011: 66.)

Az utódállamokhoz csatolt zsidó közösségek 1920 után végérvényesen új hatalmi realitások, intézményi, jogi és gazdasági struktúrák részévé váltak. Ezekben kellett felépíteni és működtetni saját intézményrendszereiket, érvényesíteni érdekeiket. Az ortodoxia új helyzethez való viszonyulását egyfelől a judaizmus vallási elvei, másfelől a párhuzamos lojalitások határozták meg. Az ortodox hírlapírói elit a hatalmi és szimbolikus politikai realitásokat a hagyományláncolat premodern talmudi elvei mentén kezelte. A gyakran idézett helyek egyike: *Dina de-Malchuta Dina* – királyság törvénye törvény mindaddig, amíg a hatalom nem a zsidóság ellen lép fel. (*bNedarim* 28a) A másik hivatkozás pedig a szétszórás modus vivendijét megteremtő három eskü. (*bKetubot* 111a) Az első két eskü a szétszórás isteni büntetésének zsidóság általi elfogadását jelentette. A harmadik eskü pedig a hagyomány szerint a népek tették, hogy nem nehezítik meg kegyetlenkedéssel ezt a büntetést. (Glässer 2013: 247.)

Az új román impérium képét a budapesti ortodox zsidós sajtó a magyarországi helyzetből eredően viszonylag későn, a bethleni konszolidációt követő újraindulással kezdte megformálni. A lap saját erdélyi tudósítóitól származó híradások egyfelől a magyar közbeszéd Kisantanttal fennálló konfliktusait (Romsics I. 2005: 235–252), másfelől az ortodoxia más irányzatokkal vívott csatáit, harmadrészt pedig a budapesti intézményi önkép ortodox vallásos vidékről: Unterlandról (Szlovenszko, Ruszinszko, és Erdély) folytatott diskur-

zusait tükrözte. Az új hatalmi realitásból eredő diskurzusok részeként a román impérium keretében megjelenő konfliktusok előképeit az oroszországi zsidóüldözések és az óromániai zsidóság emancipálásának elmaradása nyújtotta. Románia 1920 után emancipálta a zsidókat és már 1922-ben numerus clausust vezetett be – a későbbi vasgárdista – Corneliu Zelea Codreanu kezdeményezésére. Az 1903. és 1905. évi a kisinyovi orosz pogrom Besszarábiában,⁶ az 1907-es nagy román parasztfelkelés és az 1916-os erdélyi román betörés Budapestre érkező zsidó menekültjeinek hírei szintén hozzájárultak a magyarországi zsidó emlékezeti kultúrában formálódó „orosz/szovjet” és „román pokol” képhez. (Vö: Prebuk 1997: 163–168, Oişteanu 2004, Haumann 2002: 184–188.) Az utódállamokbeli ortodox zsidóság magyarhúségének hangsúlyozása⁷ együtt jelent meg a román politikai antiszemitizmus részéről elszenvedett atrocitásokkal. A budapesti ortodox és neológ sajtó – amely fő ellenfelének ebben az időszakban már nem az ortodoxiát tekintette, hanem a teret nyerő cionizmust – e tekintetben hasonló stratégiát követett. A neológ *Egyenlőség* hetilap a szélsőjobboldali román törekvések magyar és zsidóellenességét egy tőről fakadóként mutatta be. „Egy brassói újságíró kérdésére, hogy: »Mi tette antiszemitává?«, Vajda Vojvoda Sándor a következőképpen válaszolt: »Tulajdonképpen a magyarokon keresztül haragudtam meg a zsidókra. Politikai tevékenységem révén gyakran voltam kénytelen igénybe venni a sajtót és a politikusokat a magyarok elleni akcióim támogatására. Ilyenkor azonban mindig mint egy kemény falba ütköztem bele a liberális sajtóba és liberális politikusokba, akik majdnem mindig zsidók voltak és akik a magyar álláspontot támogatták. [...] A magyarok elleni harc ilyenformán a liberálisok elleni harcot és a liberálisok elleni harc nolens volens a zsidók elleni harcot is jelentette. [...]« (Vajda-Vojvoda megmagyarázza: Miért lett antiszemita? *Egyenlőség*. 1935. ápr. 6. 13.)

A román diákok garázdaságai a „romániai pokolról” alkotott kép visszatérő elemei voltak. 1927-es bukaresti olvasói levél a túlfűtött román nacionalizmus és a nagyváradi zsidóellenes atrocitások összefonódását állította középpontba. „Itália hosszas habozás után végre ratifikálta Besszarábia annektálását. Ennek az eseménynek örömhírére Nagyváradon a diákság nagy ünnepélyt rendezett katonazenével és fáklyás menettel. Mikor a menet a Kereskedelmi csarnokhoz ért, az teljesen ki volt világítva, mivelhogy a jótékony Zsidó Leányegyesület estélyt tartott. A menetben részt vevő diákok közül egy-néhány kövekkel kezdte bombázni az ablakokat. [...] 20 percnyi kínos várakozás után megjelent a szintéren husz rendőr. De akkor a merénylők szépen elsétáltak, egyet sem sikerült elfogni. Nem is üldözték őket. Minek is? Félték attól, hogy úgy ne járjanak, mint a pietraneamtei zsidók. Értetlen gyerkőcök jomkippur napján bevették a templom ablakait. A felháborodott zsidók egynémelyike utána futott a haszontalanoknak és elverték őket. Mi lett a vége? Elítélték a zsidókat börtönre és sulyos pénzbüntetésre, a templomot meggyalázó kamaszoknak pedig semmi bajuk nem lett, sőt, kártérítést is kaptak. Így fest az európai kultúra Romániában, a Kelet franciái között!” (A romániai pokolból – Bukaresti levelezőnk től. *Zsidó Újság*. 1927. márc. 25. 5.)

A budapesti ortodox lap kolozsvári tudósítója két évvel később arról számolt be, hogy a krajovai diákkongresszus részeg román diákjai zsidóverést rendeztek a vonaton és le-

6 A román többség által lakott Besszarábia az első világháború előtt az Orosz Birodalom fennhatósága alatt állt.

7 Zsidóverések Kolozsvár uccáin. *Zsidó Újság*. 1927. jún. 5. 4–5.; A szlovenszkozi zsidó lojalitása. *Zsidó Újság*. 1927. szept. 16. 1.; Hírek – Hősi halált halt katonai „szökevények”. *Zsidó Újság*. 1928. okt. 12. 11.; Hírek – Segítség egy hazátlan zsidó gyermekein. *Zsidó Újság*. 1928. szept. 28. 11.; Trianon miatt a toloncházban. *Zsidó Újság*. 1928. nov. 16. 9.; A mártír temetése. *Zsidó Újság*. 1931. ápr. 17. 8–9.; Hírek – Egy fiatal nagyrabbi Budapesten. *Zsidó Újság*. 1933. aug. 25. 11.

szállásra kényszerítették a zsidó utasokat. „A csütörtök délután Nagyváradról, 3.20 órakor induló gyorsvonatra egy nagyobb diákcsoport szállt fel, akik Krajovából Temesváron keresztül érkeztek nagyváradra. A zsidók, akik észrevették, hogy a diákok verekedésre készülődnek, egymás mellé húzódtak. Mintegy 20 zsidó utasa volt a vonatnak, akik két fülkét töltöttek meg. Csucsáig csak annyi történt, hogy a diákok őrséget állítottak a zsidó utasok fülkéi mögé, de mikor a vonat kifutott Csucsáról, kiadták a jelszót verésre. [...] A diákok ezután rátámadtak a védtelen zsidó utasokra és botokkal agyba-főbe verték őket. Mintegy háromnegyed óráig tartott a verés, miközben ki akarták dobálni a zsidó utasok holmiját a vonatból, a vezérük azonban ebben megakadályozta őket, azzal, hogy idegen vagyont ne rongáljanak, de verni szabad. Amikor befutott a vonat Bánffyhunyadra, a zsidó utasokat a vasúti közegek ellenállása dacára is leszállásra kényszerítették, miközben újra agyba-főbe verték mindegyiket. [...] Az így zsidótlanitott vonat rendes időben futott be Kolozsvárra.” (Román diákok agyba-főbe verték a zsidókat egy erdélyi vonaton. *Zsidó Újság*. 1929. dec. 13. 7.) A zsidó utasok feljelentést tettek.

A román paraszti antiszemitizmus szintén része volt az új impériumról alkotott negatív budapesti képnek. A vérvádak a tavaszi nagyünnepek közül az egyiptomi kivonulás emlékünnepehez, Peszách-hoz vagy új zsinagógák építéséhez kötődtek a paraszti hiedelmek sorában. (Kende 1995.) A lap kolozsvári tudósítója viszont 1928-ban az őszi nagyünnepek keretében Szukotkor körvonalazódott vérvád-esetről számolt be. „Félünnepen, szerdán reggel, ide jött munkát keresni Ducla Mária, 18 éves parasztleány, a szomszédos Szamosfalváról (Someșeni). A leánynak pénzre volt szüksége, mert jövő vasárnap akarta eljegyzését megtartani. Utja Feingold Izsák ruszligyároshoz vezetett, aki vallásos ember, a szefard hitközség tagja. Feingold a templomban lévén, a leányt az asszony vezeti a műhelybe és ellátja munkával. Közben az asszony kimegy, férje hazajön és – a leányt hatalmas vértócsában fetrengve találja. [...] Csütörtök reggel a leány édesanyja és vőlegénye feljelentéssel rohantak a rendőrségre: »A zsidó tette el láb alól a leányt.« A vérvád elemei együtt vannak: a fiatal, szép falusi parasztleány, a pajeszos zsidó, az ünnepek... [...] Közben a parasztok már suttogják is a vérvád »hírét.«” Az ügyet a hatóság zárta le. „Végre a boncolás megállapította, hogy a leány nagy magasságból, a padlásról, a kemény beton-padlóra eshetett és ez okozta a szerencsétlenségét.” (Vérvádat koholtak Kolozsvárt – Kolozsvári tudósítónktól. *Zsidó Újság*. 1928. okt. 12. 9.)

A paraszti antiszemitizmus hírként a judaizmus misztikus értelmezéseinek kontextusában is megjelent. Az elhunyt személy álom által nyújtott segítségéről 1929-ben a budapesti ortodox sajtó egy Máramarosban közbeszéd tárgyát képező eset kapcsán számolt be, ahol a halott nagypapa unokájának életét mentette meg a szállásadó paraszt fiától, aki álmában akarta meggyilkolni az apja által elszállásolt zsidót. „Egy Glück nevű aknasugatagi ember éjjel egy kis faluba jutott, ahol kénytelen volt éjjeli szállást kérni egy parasztnál. Amikor a paraszt fia haza jött, nagyon dühös lett, minek adtak egy zsidónak hálólóhelyet. Látván a helyzetet, a zsidó beleegyezett abba, hogy az éjszakát a ház mellett álló romhalmazban fogja tölteni. [...] a másodszori álomlátás rendkívül hatott rá s elhatározta, hogy menekül. Amikor a romok alól kijött, ott látta már a házigazdája fiát s egy cimboráját késsel felfegyverkezve, hogy rávessék magukat a zsidóra. [...] amikor a házból kijött a paraszt a feleségével és ki akarták csavarni a fiu kezéből a kést s a tusakodás hevében a fiu megsebezte anyját. A zsidó a félelemtől félőrülten menekült s bejelentette az esetet a csendőrségnek, amely megindította a nyomozást ebben az ügyben, amikor a tulvilágban lévő nagypapa megmentette unokájának földi életét.” (Hirek – A halott nagypapa megmenti unokája életét. *Zsidó Újság*. 1929. dec. 13. 11–12.)

A modern politikai antiszemitizmussal a társadalom kiemelkedő autoritásainak ellenpéldáit gyakran állította szembe a zsidó sajtó. Ilyen ellenpéldának tekinthető a fővárosi ortodox zsidó sajtó híradása a Csehszlovákiából hazafelé tartó Károly román király szatmári főrbabbival való találkozásáról a szatmári pályaudvaron. „A király észrevette a Rebbet, aki előlépett a sorból és hangosan elrecitálta a koronás fő látásakor vallásilag előírt benedíkiót: »Bórúch atto Hasém Elajkénü melech hoajlom, senószan michvajdaj l'bószor v'dom.«⁸ A héber áldásmondás, látszólag elérzékenyítette az uralkodót, aki szívélyes mozdulattal melegen kezelt szorított R. Jajlissal. (Hírek – A szatmári főrabbi és a román király. *Zsidó Újság*. 1936. nov. 20. 10.) A pillanatot megőrkítő fotó a cionista sajtó révén (*Múlt és Jövő*. 1938. XXVIII. évf. 150.) Budapesten is széles körben ismertté vált. A chászid rebbe áldásmondása a vallási hagyományok által előírt lojalitás körébe sorolható (vö: Glässer 2014: 95–97).

A sorkatonaság – különösen az ortodox és chászid irányzat számára – számos problémát jelentett a vallási parancsolatok megtartása terén (vö: Bíró 2013: 26–39). Az új impérium kételyei és az állam iránti lojalitás kérdése tükröződött a vizsnici chászid rebberől terjedő történetben. „Tudvalevő, hogy a híres vizsnitzi Rebbe a háboru kitörése óta Nagyváradon lakik. Utóbbi időben feljelentés érkezett a Rebbe ellen a »szigurancá«-ra, miszerint ő a hozzá forduló zsidók katonákat a katonaság kötelékéből való szökésre beszéli rá. Erre a sziguranca (román detektívtestület) két katonaruhába öltözött zsidó detektívet küldött a Rebbehez, akik sirva kértek a Rebbetől tanácsot, hogy »mítévők legyének, mivel a katonaságnál nagyon kegyetlen bánásmódban részesülnek.« A Rebbe erre megnyugtatta őket s azt tanácsolta, hogy vakon engedelmeskedjenek fellebvalóiknak s tőrjenek mindent szeretettel, így majdan sorsuk a Mindenható kegyelméből meg fog javulni... A detektívek ezután elárulták magukat és a Rebbet szívélyesen gratulálták. Az eset városszerte érthető feltűnést s meglepedést váltott ki.” (Nagyvárad levél – A vizsnitzi rebbe bölcs előrelátása. – Román korrupció. *Zsidó Újság*. 1927. máj. 13. 2–3.)

Az impériumváltás helyi egyedi megvalósulásai – útirajzok részeként – szintén megjelenhettek a lapban. „Sziget egyébiránt teljesen zsidó város. Még a rendőrök is jiddisül beszélnek. De, amikor engem Szigeten egy csendőr igazolt, nem akart más nyelven beszélni, mint románul, próbálkoztam magyarul, nem ment, kezdtem jiddisül, nem akarta megérteni, míg odajött egy hitsoros s tolmácsként működött közöttünk. Amikor eltávozott a csendőr, a zsidó barátom ajkbiggyesztve mondta: ez a rose [gonosz – G. N.] jól ért jiddisül, de nem akar másként beszélni, mint románul, mert – született magyar.” (Sch. L.: Nagyváradtól Szigetig – Uti jegyzetek. *Zsidó Újság*. 1926. okt. 15. 3.)

Az új impérium negatív képét árnyalták a román közigazgatásról és törvényalkotásról érkező elmarasztaló hírek, amelyek háttérben eltérő csoportstratégiák rivalizálásai álltak. Az új impérium közigazgatási lehetőségeinek kihasználásáról a status quo ante és az ortodox a rivális irányzat konfliktusáról adtak hírt 1926-ban Nagykarolyból. „Nagy-Károlynak volt egy statuszkvo hitközsége, melynek rabbija Schönfeld Ferenc, a román impérium bekövetkezésekor orthodox-nak nyilvánította magát. A besztercei orthodox iroda azonban nem akarta elismerni a megtértet, amire ez kijárta a román kormánynál, hogy felvehesse az orthodox anyahitközség nevet.” (Sch. L.: Nagyváradtól Szigetig – Uti jegyzetek. *Zsidó Újság*. 1926. okt. 15. 3.) Számoltak be az állami hatóság felekezeti intézményi autonómiát felülíró lépéséről. A híradásokban az új impérium megítélését a korrupciós esetek is meghatározták. A lap nagyváradai tudósítója 1927-ben az alábbiú módon számolt be. „Mivel Romániában mint ismeretes, oly *korrupció* uralkodik hogy hatóságoknál legális uton semmi sem vihető keresztül, ellenben baksisért minden, az orthodox autonómia is egészen másképp fest nálunk, mint Magyarországon. Az említett oknál fogva például a

8 Áldott vagy Te Örökkévaló Istenünk, a világ Királya, aki dicsőségéből juttat a hús vér embernek!

besztercei orthodox országos iroda – pénz nélkül – a kormánynál képtelen bármit is az erdélyi orthodoxia érdekében keresztül vinni. Ami viszont Magyarországon lehetetlen – mint pld. egy városban 2 orth. hitközség létesítése – itt az említett módon lehetséges. Ilyen alapon a kolozsvári orthodox hitközségben is kettészakadás állt be.” (Nagyvárad levél – A wizensitzi rebbe bölcs előrelátása. – Román korrupció. *Zsidó Újság*. 1927. máj. 13. 2–3.)

Az irányzati rivalizálások mellett – a zsidó univerzalizmus budapesti orthodoxia számára elfogadott keretei között – megjelentek a Romániához csatolt zsidóság fontosabb hírei is, például a nagyvárad Cion-templom jubileuma, amelyen „csendes ünnepet rendeznek az összes erdélyi neológ hitközségek részvételével.” (Hírek – A nagyvárad Cion-templom jubileuma. *Zsidó Újság*. 1928. szept. 28. 10.)

A SZIMBOLIKUS POLITIKA MARGÓJÁRA

A második világháborús határmódosításokra a budapesti orthodox sajtó a „visszatért nagy hitközségeket” bemutató eufórikus cikksorozataival reflektált. „Erdély hazatérését” a nagy múltú, hithű közösségek visszatéréseként ünnepelte és az erdélyi orthodoxia vallási életét méltatta. A korszak útleírás irodalmát alapul véve bemutatta a jelentősebb „visszatért hitközségeket”.⁹ Az orthodox sajtóértelmezések ugyanakkor jól tükrözik, hogy a zsidóság társadalmi helyzetét szorosan összekapcsolták a trianoni határok által keletkezett társadalmi feszültségekkel. A trianoni határok felszámolásától a zsidóság békebeli, azaz monarchiabeli jogi és társadalmi állapotainak visszaállítását várták el (vö: Korein Dezső: Trianon felszámolása. *Orthodox Zsidó Újság*. 1940. szept. 10. 5.), a tradicionalitásra törekvő vallásosság elmélyülését, és az orthodox intézményrendszer megerősödését remélték.

SZAKIRODALOM

BÍRÓ Ákos

2013 *Kétféjű sas Dávid pajzsán. Tábori Rabbínatus az Osztrák-Magyar Monarchia haderejében 1914-1918*. Gabbiano Print Kft. Kiadó, Budapest.

DIÓSZEGI István

1997 *A hatalmi politika másfél évszázada 1789–1839*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest.

FEISCHMIDT Margit

2005 A magyar nacionalizmus autenticitás-diskurzusainak szimbolikus térfoglalása Erdélyben. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Erdély-(de)konstrukciók. Tanulmányok*. Nép-

⁹ Erdély hazatéréséhez. *Orthodox Zsidó Újság*. 1940. szept. 10. 3.; A kolozsvári szózat. *Orthodox Zsidó Újság*. 1940. szept. 20. 1.; Az erdélyi orthodoxia életéből. *Orthodox Zsidó Újság*. 1940. szept. 20. 3.; Az erdélyi zsidóság II. – Margita. *Orthodox Zsidó Újság*. 1940. okt. 1. 6.; Visszatért hitközségek III. *Orthodox Zsidó Újság*. 1940. okt. 16. 3.; Erdélyi zsidó hittestvéreink. *Orthodox Zsidó Újság*. 1940. nov. 8. 1.; Visszatért hitközségek IV. *Orthodox Zsidó Újság*. 1940. nov. 22. 3.; A visszatért Nagyvárad. *Orthodox Zsidó Újság*. 1941. jan. 1. 5–6.

rajzi Múzeum – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs, 7–32.

FERZIGER, Adam S.

2005 *Exclusion and Hierarchy* Orthodoxy, Nonobservance, and the Emergence of Modern Jewish Identity. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.

GLÁSSER Norbert

2013 Dinasztikus és nemzeti kultuszok a magyar nyelvű budapesti orthodox zsidó sajtóban (1892–1944). In: Szöllösi László (szerk.) *Pro Scientia Aranyérmesek XI. Konferenciája. Szeged, 2012. november 8–10. Előadások*. Pro Scientia Aranyérmesek Társasága, Budapest, 243–247.

2014 Az integráció politikai liturgiái. Szimbolikus politika és hazafiság Löw Immánu-el beszédeiben. In: Tóth István (szerk.): *Zsidók Szeged társadalmában*. Múzeumi Tudományért Alapítvány Szeged, Szeged, 92–111.

GLÁSSER Norbert – ZIMA András

2011 Változatlanág a változásban. A két világháború közötti budapesti zsidó csoportok önképe a megváltozott kárpát-medencei határok függvényében. In: Barna Gábor (szerk.): *Vallások, határok, kölcsönhatások – Religions, borders, interferences*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 57–86.

2013 Kárpátalja a budapesti zsidó sajtóban. In: Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel (szerk.): *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*. Aposztróf Kiadó, Budapest, 214–220.

HAUMANN, Heiko

2002 *A keleti zsidóság története*. Osiris Kiadó, Budapest.

KENDE Tamás

1995 *Vérvád. Egy előítélet működése az újkori Közép- és Kelet-Európában*. Osiris Kiadó, Budapest.

OIȘTEANU, Andrei

2005 *A képzeletbeli zsidó a román (és kelet-közép-európai) kultúrában. Imagológiai tanulmány*. Kriterion Kiadó, Kolozsvár.

POZSONY Ferenc

2012 Néphagyományok az Erdélybe irányuló turizmus szerkezetében. In: Landgraf Il-dikó – Nagy Zoltán (szerk.): *Az elkerülhetetlen. Vallásantropológiai tanulmányok Vargyas Gábor tiszteletére*. PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék – MTA BTK Néprajz-tudományi Intézet – L'Harmattan Kiadó – Könyvpont Kiadó, Budapest, 667–679.

PREPUK Anikó

1997 *A zsidóság Közép- és Kelet-Európában a 19–20. században*. Csokonai Kiadó, Debrecen.

REICHENSPERGER, Richard

1999 The Central European „Lebenswelt” and Memory Theory. In: Moritz Csáky – Elena Mannová (ed.): *Collective Identities in Central Europe in Modern Times*. Printed by Academic Electronic Press in the Slovak Republic, Bratislava, 24–44.

ROMSICS Gergely

2010 *Nép, nemzet, birodalom. A Habsburg Birodalom emlékezete a német, osztrák és a magyar történetpolitikai gondolkodásban 1918–1941*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.

ROMSICS Ignác

2005 *Magyarország története a XX. században*. Harmadik, javított és bővített kiadás. Osiris Kiadó, Budapest.

ÎNTR-UN CONFLICTE ȘI LOIALITĂȚI ÎNTR-UN NOU IMPERIU

În cadrul cercetării am analizat valorile comunitare ale evreilor ortodocși și răspunsurile date de aceștia la schimbarea administrativă din Transilvania, toate acestea din revistele ortodoxe budapestane, apărute în limba maghiară între 1925 și 1944. Acestea sunt răspunsuri ale unei elite gazetărești a unei comunități religioase aflate pe calea urbanizării cu privire la tendințele individualizării, respectiv la atitudinile schimbătoare față de trecut și de tradițiile comunității. Problema unei religii civile maghiare, dezbătută în acea perioadă, este un bun exemplu pentru atitudinea față de stat și legislație. Statul modern a fost judecat – la fel ca și celelalte fenomene – prin prisma activității sale în privința religiei. *Dina dimalchuta dina*, adică legea țării este considerată lege până când nu este orientată împotriva comunității evreiești și a iudaismului. Principiul *Dina dimalchuta dina* fusese extins până la adaptarea religiei civice, considerat un fenomen modern.

ON THE BORDER OF CONFLICTS AND LOYALTIES IN A NEW EMPIRE

In my research I examined Orthodox Jewish community values and the responses given to the change of empire in Transylvania, in the Hungarian-language Budapest Orthodox weekly papers between 1925 and 1944. These are the responses of a journalism elite of an urbanising religious community to the trends towards individualisation as well as to changing attitudes towards the past and community traditions. The question of Hungarian civil religion that was emerging in that period is a good example of the attitude towards the state and legislation. The modern state was judged – like other phenomena – in the light of the act on religion. *Dina dimalchuta dina*, the law of the land is a law, as long as it is not directed against the Jewish community and Judaism. The principle of *Dina dimalchuta dina* also extended to the adaptation of civil religion considered to be a modern phenomenon.

